ANY XLVII NOVEMBRE DEL 1937 NÚM. 510

BVTLLETÍ DEL CENTRE EXCVRSIONISTA DE CATALVNYA

CLVB ALPÍ CATALÀ
CLVB D'ESQVÍ DE CATALVNYA

SUMARI: Tvmas, pintor renaixentista, per JOAN SUTRA I VIÑAS. — *La Cova del Solà del Pep, de l'Hospitalet de l'Infant,* per SALVADOR VILASECA. — *Refranys geogràfics,* per J. AMADES. — *Crònica.* — *Bibliografia.*

TVMAS, PINTOR RENAIXENTISTA

RETAULE DE SANT PERE DE MONTAGUT

Ref.—a) *Nomenclator histórico,* de Francesc Montsalvatge i Fossas.

b) *Geografía General de Cataluña. Provincia de Gerona,* per J. Botet i Sisó, pàg. 765. "Conserva algunes pintures apreciables".

c) *Las obras de restauración realizadas en la iglesia parroquial de San Pedro de Montagut,* per J. Sutrá i Viñas. Figueres. Juliol del 1930.

Les cinc taules que actualment formen el retaule major de la parroquial església de Sant Pere de Montagut es trobaven. abans de dur-ne a terme la restauració, muntades al presbiteri, ocupant l'altar major, construït l'any 1734 i renovat l'any 1886, segons resaven unes inscripcions que allí hi havia.

En ésser-me confiada la restauració d'aquestes taules i demanat un projecte de dignificació litúrgico-artística del presbiteri, aconsellava que es desmuntés completament l'altar d'estil quelcom diferent al que corresponia a les taules, que muntàvem en l'actual emmarcament, sobri de línies i que tendeix a fer ressaltar més el brillant colorit de la pintura.

Feia desaparèixer els gruixos de material que recobrien la volta i les parets del presbiteri, i deixava al descobert l'aparell de pedra.

Una ara era muntada damunt de quatre senzillíssimes columnes, després de retirar les fustes que anteriorment allí es trobaven; obria dos finestrals que eren cegats, i així dotava el presbiteri de la llum i ambient que litúrgicament requereix bo i procurant obtenir dins la senzillesa i noble austeritat del conjunt un digne emmarcament que tendeix a valoritzar i ennoblir l'obra d'art del Mestre.

Es aquest retaule de Montagut, dedicat al Patronímic de la parròquia. l'apòstol Sant Pere.

A les quatre taules laterals de 2.650 d'alt per 0,620 d'ample, trobem les diferents escenes representades o que podem interpretar seguint amb

la "Llegenda Aurea Sanctorum", la vida de Sant Pere; així, els tres temes de la primera taula del costat de l'Evangeli corresponen als següents passatges: 1) "Caminà damunt les aigües de la mar"; 2) "Sant Pere rebé del Senyor les claus del regne dels cels"; 3) "Amb la seva predicació convertí tres mil persones el dia de la Pentacosta".

La segona taula del mateix costat, duu escenificats els següents passatges: 4) "Càstig d'Ananias i Sàfira"; 5) "Bateig de Cornèlia"; 6) "Sant Pere, Neró i Simó el Màgic".

Passant al costat de l'Epístola la taula interior escenifica: 7) "Resurrecció d'un mort (Tabita); 8) "Fi de Simó el Màgic"; 9) "Sant Pere i Sant Pau a la presó Mamertina".

La taula exterior: 10) "Quo vadis Dómine"; 11) "Martiri de Sant Pere", i 12) "Enterrament".

Finalment, la taula superior 13), d'1'300 d'alt per 1'020 d'ample, escenifica el "Calvari".

Tema 1).—En primer terme, i a la nostra dreta, damunt un mur llis, apareix Jesucrist donant la mà a Sant Pere, el qual s'enfonsava dins l'aigua.

El patronímic ocupa el centre d'aquesta composició i va habillat de pescador; en segon terme, una barca, amb cinc pescadors, els quals recullen un filat ple de peixos. Al fons, una carabella amb tot el velam inflat pel vent.

Tema 2).—Prop el mar, que sota un cel llis serveix de fons, el Redemptor, beneint Sant Pere, el qual Sant, agenollat, te a les mans dos grans claus; darrera el Crist, quatre apòstols; damunt un mantell, un plat amb dos peixos i un pa; a l'esquerre, dos pescadors treuen de l'aigua una barca; a un costat, dins la mar, una petita embarcació amb vela llatina, i, al fons, una caravella amb el velam desplegat.

Tema 3).—L'escena té lloc en un interior i per les arcades del fons es veu un cel blau, llis. Molt ben resolt de perspectiva, un agrupament de personatges assisteixen a la predicació de Sant Pere, que ocupa una tribuna. Assegudes en primer terme, les dones, de les quals sobresurten sis, d'expressió ben estudiades, especialment una d'elles, de perfil, que ens dóna la seguretat del traç, que és una de les característiques d'aquest Mestre.

En segon terme, a peu dret, el grup d'homes, que ofereixen amb la rudesa de llur semblant un bell contrast amb el grup femení.

Tema 4).—Un interior, i, sobresortint del fons clar d'un cortinatge, els apòstols Sant Pere i Sant Pau; al davant, dos personatges, els quals semblen voler ésser Ananies i Sàfira, que es troben darrera una taula coberta per draperia, i en actitud de comptar monedes; a l'esquerra, una figura de perfil; serveix de fons als dos personatges centrals, un bancal de fusta, amb dosser; damunt d'aquest, diversos llibres i peces de vidre i ceràmica.

Tema 5).—Interior d'un temple; els dos apòstols ocupen l'espai del costat dret; Sant Pau llegeix un llibre; Sant Pere, amb un vas a la mà,

deixa caure l'aigua que conté damunt la testa d'una dona que es troba agenollada al seu davant. Aquesta va habillada amb vestidura pròpia de l'època i en les seves fesonomies hi podríem reconèixer la mateixa figura que de perfil, com ací, trobàvem en l'escena de la Predicació.

Tres altres figures femenines omplen l'espai i la resta del costat esquerre. Al fons, un retaule, daurat, i amb figures pintades; la Mare de Déu i el Crist.

Tema 6).—L'he interpretat com un passatge relatiu als dos Sants Apòstols en presència de Neró i Simó el Màgic. Si ens en tenim a la "Llegenda Daurada", trobarem en la Vida de Sant Pere el següent passatge: "Neró, digué: —Acerca't i digues-me el que penses— i Pere, acercant-se a l'Emperador, va dir-li en secret: —Ordena que un pa d'ordi em sigui portat, i que em sigui donat d'amagat—. Quan Pere rebé el pa, va beneir-lo, i posant-lo dessota la seva túnica, digué: —Que Simó, que preté ésser Déu, digui el que jo he pensat, el que jo he dit i fet—. Simó respongué: —Que sigui Pere el que digui el que jo penso—. I Pere replicá: —El que Simó pensa, jo mostraré que ho sé, i el que ell ha pensat faré—. Simó, ple de fúria, cridà: —Que vinguin els gossos i que el devorin—. I tot seguit aparegueren uns gossos enormes que anaven a tirar-se damunt Sant Pere; però els presentà el pa per ell beneït i tot seguit fugiren.

Una galeria arquejada serveix de fons; en primer terme, i al costat esquerre, els dos apòstols; Sant Pere presenta un mos de pa a un dels gossos, el qual, disposant-se a baixar uns esglaons, és aquissat per Simó el Màgic, que es troba al costat de l'emperador; aquest centra l'escena i el veiem revestit amb els atributs de la seva grandesa; dos altres personatges el volten; a primer terme i a la dreta, un dels gossos que pren la fugida.

Tema 7).—A continuació del passatge que he descrit, i sempre en la mateixa "Llegenda Aurea", hi trobem minuciosament detallada l'escena que ací ha representat el pintor; o sigui, ressuscitant un mort en nom de Crist, que Simó el Màgic no havia pogut tornar a vida.

Té lloc l'escena en un interior, i es veu el llit recobert per dosser i amb un cortinatge; el mort, nu el cos, s'incorpora del llit i fa l'acció de regraciar l'apòstol Sant Pere, que el beneeix; al centre de la composició i al costat del patronímic, el mateix personatge que hem vist en l'anterior escena amb els atributs d'emperador; i, entre aquest i el ressuscitat, una figura femenina graciosíssima; en primer terme, una dona agenollada sembla donar gràcies pel prodigi acomplert; darrera Sant Pere, i en actitud de sortir, la figura de Simó el Màgic.

Tema 8).—En presència de Neró, els dos apòstols: l'un pregant i l'altre, Sant Pere, beneint i ordenant als diables que duien Simó el Màgic volant pels aires, que en nom del Crist el deixin; finint així l'impostor. Tota l'escena, que tan fidelment interpreta aquest passatge, és una bella mostra de l'estudi d'expressió que a cada personatge dóna el

Mestre. L'escena té lloc davant un palau, i es veu una figura d'home que contempla el prodigi des d'una finestra.

Tema 9).—Dins la presó, els dos apòstols, conversant Sant Pere amb un dels soldats guardians, mentre l'altre apòstol, agenollat i descoberta la testa, està en actitud de pregar; la part esquerra de la composició és ocupada per un personatge, amb indumentària pròpia de l'època del pintor, fent l'acció de tancar la porta de la presó.

Es aquest un dels temes de difícil composició, per la distribució dels personatges, però que ens demostra amb quin alt sentit del valor dels colors, el pintor sap equilibrar l'escena.

Passem ara a la descripció dels tres darrers temes de la Vida de Sant Pere.

Era tota la taula que conté aquests temes la que en pitjors condicions es trobava; completament corcada, i a prop de la meitat era reduïda a pols. Malgrat no tenir completes les escenes que es descriuen a continuació, hem pogut, però, interpretar-les.

Tema 10).—Serveix de fons una ciutat emmurallada, amb uns personatges a penes perceptibles, però traçats amb ple domini del pinzell; a la dreta, un petit riu; en primer terme, Sant Pere, agenollat davant el Salvador, que se l'hi apareix, duent la Creu.

Tema 11).—Al centre, Sant Pere, lligat en Creu i de cap baix; dos personatges al costat dret i un altre al costat esquerre, omplen el primer terme de la composició; al fons, galeria arquejada, i, al seu davant, dos altres personatges en actitud de comentar l'escena.

Tema 12).—La destrucció d'aquest tema era gairebé completa; calgué resoldre i vèncer una sèrie de dificultats materials i tècniques per a poder salvar el poc o molt que encara avui podem trobar-hi; encara que fragmentàriament, veiem quatre sants i una santa, al volt de Sant Pere, el qual, revestit amb atributs pontificals, és col·locat dins un sepulcre; novament trobem en aquest, la diem-ne inscripció amb caràcters semititzats.

Tema 13).—Ocupa enterament la taula que corona el conjunt; celatge llis, un núvol blanc i una muntanya blavosa, prenen quelcom més de la meitat superior del tema, tot servint-li de fons; sobresurt, dominant la composició, Jesús, clavat en creu; al peu d'aquesta, abraçant-la, Maria Magdalena, i al seu costat, sostinguda per una Santa Dona, la Dolorosa; l'expressió tan plena de dramatisme, tant de la Mare com la de la Magdalena, s'agermanen amb el sentiment fortíssim, intens, que expresa el Sant Joan que veiem a la dreta.

Al seu costat, un soldat amb armadura, rodella guionera i alabarda, en la qual trobem l'anagrama que signa l'obra.

Darrera les santes Dones, tres personatges; dos d'ells muntats a cavall, i que per llur indumentària i expressió semblen voler personificar un centurió romà i el representant de la Sinagoga.

El dramatisme que exigeix l'escena, és fidelment interpretat pel Mestre; com ha sabut resoldre la diferent comprensió del Diví Sacri-

Tema 2). — Sant Pere rebent les claus del cel

Col lecció Fotogràfica Joan Sutrà

Tema 7). — Sant Pere ressuscitant un mort

Retaule de Sant Pere de Montagut

Tema 8).—Fi de Simó el màgic

Col·lecció Fotogràfica Joan Sutrà

Tema 13).—Fragment de la Crucifixió

Retaule de Sant Pere de Montagut

fici per part dels personatges que ens presenta; les quatre Santes Persones que veiem, són altres tants moments psicològics diferents, fills, però, d'un pregon dolor, propi d'un intens amor... en canvi, els altres personatges que en qualitat d'espectadors presencien l'escena, són expressions que començant per la indiferència pel Drama del Calvari, passen pel comentari que per llur culpabilitat semblen fer-se els qui representen Roma i Jerusalem, i finalitzen en la comprensió del Sacrifici del Déu Home que sembla vesllumar-se als ulls del Soldat Romà...

La figura del Crist és ja tota humanitzada, fent respecte a ella les observacions que apunten amb els nus que caracteritzen el Mestre: L'anatomia ben resolta en tots els detalls; la contracció dels peus i mans i la sang brollant transparent i prenent color obscur a mesura que en escolar-se coagula, són motius que ens demostren amb quin alt sentit interpretava tot els detalls l'autor d'aquesta obra.

TAULES DE LA CATEDRAL DE GIRONA, EN UNA SALA CONTINUA A LA SALA CAPITULAR, AMB ESCENES DE LA VIDA DE SANTA MAGDALENA

Ref.—*Las obras de restauración realizadas en la Iglesia Parroquial de San Pedro de Montagut.* J. Sutrà i Viñas. Figueres, 1930.

Segons indicacions facilitades molt amablement pel Dr. Josep Morera, canonge doctoral de la Seu de Girona, aquestes taules formaven part del que era altar de la Magdalena, actualment altar de la Mercè de la Catedral.

Convenientment colgades de la paret, trobem aquestes taules, que, malgrat ésser avui en nombre de sis, podien molt bé primitivament haver estat solament quatre, car les parts superiors de les taules laterals, fan l'efecte d'haver estat asserrades posteriorment.

En els vuit temes de què consten, trobem els següents passatges:

1).—Jesús sentat en tron; al seu volt, els apòstols; al davant, una sèrie de dones, una d'elles amb ventall d'època; darrera, un grup de jueus; un d'ells, du al barret una inscripció amb caràcters que semblen hebreus.

Crec que podem interpretar l'escena com de Maria de Magdala, en aquest cas possiblement representada per la bella figura que amb tota cura i amb detalls d'època veiem sobresortint del grup de dones, la qual escolta les paraules del Diví Mestre.

2).—Escenifica el banquet que tingué lloc a casa de Simó el Llebrós, amb Maria de Magdala als peus del Crist, que és voltat pels apòstols.

En la monumental xemeneia que veiem al costat esquerre del fons de la sala, una inscripció: 1526. Pot molt ben ésser la data en què s'executà el retaule.

3).—La resurrecció de Llàtzer: a la llosa del sepulcre, novament la mateixa inscripció: 1526, i, a la part davantera del mateix sepulcre,

uns caràcters semblants als de les taules del santuari del Mont, Sagaró i Montagut.

4) En una altra taula, i començant sempre per la part superior, aquest tema representa el desembarcament en un port; si hem d'atendre allò que diu la "Llegenda Aurea", trobem aquí l'arribada de Maximí, Matilla, Marta, Llàtzer i Maria Magdalena, providencialment a Marsella, i assistint a llur desembarcament, el príncep i la princesa que sojornaven en aquell lloc.

5) Maria Magdalena, voltada d'àngels, puja al cel davant l'esguard de l'anacoreta, el qual rep de boca de la Santa l'encàrrec d'anar a trobar Maximí, i li diu que l'endemà de Pasqua, a l'hora que acostuma a llevar-se, entri sol a l'oratori, on la trobarà transportada pel mitjà dels àngels.

6) Maria Magdalena rep de mans de Maximí la Sagrada Eucaristia, en presència d'una munió de personatges, els quals es troben allí per veure el prodigi.

7) En una taula a part trobem la que podem interpretar com escenificant l'aparició de Santa Magdalena al príncep i princesa infidels, tot rebent d'aquests l'hospitalitat.

Semblant a l'anterior, i a part també, trobem la taula 8) que representa el Sepeli de la Santa, dut a terme per Maximí .

No he pogut trobar rastre de l'anagrama en aquestes taules de la catedral de Girona; tenim, però, com hem vist en dos llocs distints, la data de la seva execució: 1526.

Fent una comparació de l'obra coneguda i signada del Mestre, veiem que la indumentària obeeix als mateixos patrons; idèntiques són les alabardes; el simulat brocatell que trobem en el mantell de la princesa als temes 4) i 7), és el mateix que anotava en les taules del santuari del Mont i de Sagaró. Ja hem assenyalat com novament trobem la inscripció del sarcòfac; afegim encara un altre detall, les embarcacions que en aquestes taules de la Catedral veiem sovint, tenen molts punts de contacte amb les que trobem al retaule major de Montagut.

Un detall interessant d'aquestes taules, l'Himne a honor de la Santa, que molt clarament es llegeix al Missal que duu un dels personatges representat en l'escena del Sepeli.

Malgrat tot, hi ha certs detalls que acusen la presència d'una altra mà distinta de la que trobem en les obres fins ara estudiades, que són signades amb l'anagrama TVMAS, o almenys una fase culminant en la producció del nostre pintor.

Per Mossèn Josep Gudiol coneixia la presència d'un pintor gironí de nom Mates; Montsalvatge, en la seva obra citada, i en la pàg. 48 de "Los monasterios de la diócesis gerundense", en referir-se a Sant Pere de Rodes, quan estudia el monestir en els anys 1532-1545, en què en fou abat Joan Ram, indica "que aquell any —1532— va acabar-se de pintar l'altar major del Monestir, pel pintor gironí Pere Mates, pel preu de 235

lliures barceloneses", cita a la qual també es refereix el senyor Joaquim Guitert, en la seva obra "El monestir de Sant Pere de Rodes".

¿No serien aquests Pere Matas i Tvmas M (Matas?) tal vegada pintors gironins, autors de totes les obres que fins ara he aplegat?

TAULES DE LA COL·LECCIO JOSEP JOVER, DE BARCELONA

Escenes de la vida de Sant Joan Baptista, amb llur corresponent Calvari

Cap altra referència no he pogut recollir respecte aquestes taules, si no és el que tinc anotat en el primer capítol.

Vaig ésser autoritzat pel senyor Josep Jover a col·leccionar-les-hi segons l'ordre que lògicament i seguint la vida del Sant Precursor han de tenir.

1) L'Arcàngel Gabriel s'apareix al profeta Sacaries i li anuncia que Elisabet concebria un fill.

L'Arcàngel es troba a la part superior del costat esquerre de la composició, que és centrada per un altar, en el qual es llegeix la inscripció que data aquestes taules: 1536.

El vell Profeta, amb el nimbe que com a sant personatge de l'Antic Testament li correspon, el veiem a la dreta de l'escena .

L'arquitectura renaixentista domina aquesta escena.

2) L'encontre o Visitació que a Santa Elisabet féu la Verge Maria, assistint en aquesta escena Sant Josep i el Vell Profeta.

Tots els personatges que entren de ple encara a l'Antic Testament duen el nimbe que els correspon; no així la Verge Mare.

Interessant el fons de l'escena; a base de celatge i paisatge en l'espai lliure del costat dret i figurant-hi un palau, amb un bell finestral del qual surt un personatge, en la resta del tema.

3) El Vell Sacaries dóna a uns personatges, el nom escrit que ha de dur el seu Fill; clarament es llegeix: "Johanes est nomen ejus".

4) Podria aquest tema ocupar el lloc de l'anterior i tal vegada seria més lògic fer-ho així; escenifica el Naixement de Sant Joan.

Ací trobem diverses figures, ja conegudes, dels retaules anteriorment descrits; tota l'escena revela l'interès i l'emoció pròpies d'aquell moment.

5) Baptisme de Jesús. Bellíssim el paisatge que serveix de fons i pintat amb tonalitats suaus i transparents; Sant Joan, dalt d'uns penyals a la vora del Jordà, bateja el Crist, el qual, nu, ocupa el centre del tema; al seu damunt hi ha el símbol de l'Esperit Sant; al costat dret, un àngel sosté la vestidura del Salvador.

6) Predicació de Sant Joan; però tant com la predicació de Sant Joan m'inclino més aviat a veure aquí representada l'escena en què Sant Joan reprèn vivament Herodes de viure amb la dona que havia sostret al seu germà Felip. Me'n dóna motius veure que més que fidels que

escolten el sermó, trobem assegut en un tron i sota de dosser, un personatge revestit dels atributs de reialesa; a més, l'actitud de Sant Joan no sembla precisament la de predicar la Paraula de Déu, sinó més aviat la d'acusar o reprendre enèrgicament.

Dos personatges acompanyen el rei; en segon terme, una sèrie de dones, una de les quals sobresurt de les altres. Uns arcs serveixen de fons i per ells veiem el celatge llis i les muralles de la ciutat.

7) Sant Joan, des de dins la presó, conversa amb dos Sants; l'un, sembla voler ésser Sant Pere. L'acompanya, darrera la reixa un altre personatge, empresonat com ell.

8) Decapitació de Sant Joan; l'escena té lloc davant la mateixa presó del tema anterior; el Baptista, en primer terme; al seu darrera, el butxí, un personatge al centre de la porta d'entrada de la presó, i ricament habillada la filla d'Horodiada, duent en mans la safata amb la testa del Precursor. Dins la presó, esguardant el cos del Sant, l'acompanya el mateix personatge de l'anterior Tema.

9) Herodiada rep de mans de la seva filla la testa de Sant Joan. L'escena té lloc en l'interior d'un palau; les dues testes femenines sobresurten del celatge que veiem a través dels dos arcs de la galeria; van ricament habillades i llur expressió és interessant en molts aspectes. Herodes seu al costat d'Horodiada, i darrera d'ell, un dosser amb el mateix tema ornamental que hem descrit en les taules del santuari del Mont, Sagaró i catedral de Girona.

Dret, al costat d'Herodes, un altre personatge; entre els tres personatges i la filla d'Herodiada, la taula, amb interessants detalls de parament.

10) Cremació dels ossos de Sant Joan; per un finestral amplíssim que veiem al fons, quatre figures; en un d'ells, pels atributs i per la fesomia podem reconèixer-hi Herodes; al davant, dos personatges, reunits els ossos del Sant, fan l'acció de cremar-los.

11) El Calvari. Podríem descriure aquesta escena amb les mateixes paraules amb què ho féiem respecte al Calvari de Montagut. Les figures disposades de la mateixa forma; llur expressió, resolta en forma semblant; solament varia el celatge i el fons de muntanyes, així com el color del pelatge dels cavalls i la rodella guionera del Soldat Romà; allí veiem pintada una muntanya —pròpia de l'escut de Montagut—, ací és barrat per vuit ratlles inclinades de dreta a esquerra.

Altres detalls, que el diferencien: supressió del personatge que al Calvari de Montagut veiem entre el cavall del centurió romà i el costat dret del Crist, espai que en aquesta taula resta lliure.

Falta en l'alabarda del soldat romà l'anagrama; qui sap si desaparegut quan la restauració d'aquestes taules, car sabem que havien estat netejades de vernissos en el temps en què pertanyien a la col·lecció Estruch.

JOAN SUTRÀ I VIÑAS

EL PRIMER KIOEKKENMOEDDING DE CATALUNYA

LA COVA DEL SOLÀ DEL PEP, DE L'HOSPITALET DE L'INFANT
(TERME DE VANDELLÒS)

LES serres de Vandellòs o de Vall-de-llors, situades entre el Camp i la Castellania, s'agrupen en tres nuclis orogràfics principals: la serra dels Dedalts (690 m.), on es troba el barranc del Casseà o de les Porciules amb les balmes pintades del Recó del Perdigó i de l'Escoda, al nord; la Tossa de l'Alzina (695 m.), a ponent, i la que podríem anomenar serra de Balaguer, al sud-est. Aquesta serra està enquadrada pel riu Llastres i la carretera que va de l'Hospitalet de l'Infant a Mora: per la Barrancada, tributària del mateix riu, i pels barrancs de Llèria i Lleriola o de Cap de Termes. Es pot dir que els tres nuclis muntanyosos esmentats es junten en un nus central conegut amb el nom de Coll de la Basseta, d'uns 700 m. d'altitud.

La serra de Balaguer està orientada paral·lelament a la costa. De ponent a llevant, està constituïda per la Mola del Pi i la Roca Blanca, la Mola del Grèvol, el Serral dels Avencs, la Portellada i la Mola de Nadell. Les aigües del vessant SE. originen quatre corrents aproximadament paral·lels: el del Vaqui, que neix al peu de la Mola del Pi: el barranc de l'Aigua-al-Coll, que neix a la font del mateix nom, entre el tossal de l'Escorçó i la moleta del Solà del Pep; el barranc de les Tigelles, i el del Forat Negre. Aquests quatre barrancs formen el de Cadaloques, que dóna nom a la partida i que corre paral·lelament a la carretera de València i desguassa a la punta de Cala de Bea o de Cala d'Oques.

El Coll de Balaguer, exclosa la part situada més al SW. que pertany al Cretàcic, correspon al Juràssic, i el seu estudi geològic ha estat fet pel Dr. J. R. Bataller en el full 498 del Mapa Geològic d'Espanya al 1:50.000 i en la Memòria corresponent. A un costat i altre del coll, tocant a mar, s'han format dues grans planes diluvials integrades per capes d'argiles i conglomerats poligènics cobertes en molts punts per crostes travertíniques i formant terrasses de 15-20 m. atribuïdes al Würm. A l'extrem N. de la plana meridional o de Sant Jordi, tocant a la Cala Gestell, es troba situada damunt d'aquelles capes una platja antiga aixecada, la qual conté diverses conquilles marines i entre elles *Strombus mediterraneus*.

Tant en les calisses juràssiques com en les cretàciques i àdhuc en els conglomerats quaternaris, s'han format nombroses cavitats, en ge-

neral de dimensions reduïdes, que de vegades reben el nom impropi de "coves" i d'altres el de "arrambladors". Moltes d'aquestes cavitats, especialmente les més properes al litoral, han estat explorades per nosaltres. L'exploració de diversos abrics situats als conglomerats diluvials de la garriga del terme de Montroig, en el vedat de Samà (coves del Roure, Flaviol, Vinagre, etc.), va resultar infructuosa. També va ésser negativa la de les coves i abrics del barranc de l'Aigua-al-Coll, del terme de Vandellòs, i altres. En canvi, tenim en curs d'excavació una cova situada entre la Mola de Nadell i el Serral dels Avencs, quasi al cim de la serra, la qual no ha donat fins ara més que materials de l'Eneolític i de l'edat del Bronze. També al peu d'una petita balma

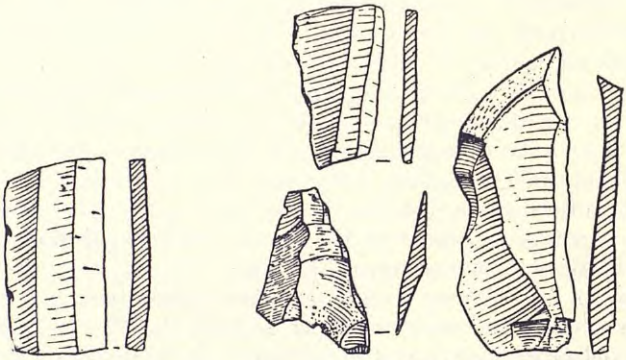

FIG. 1 Fig. 2

Fig. 1. Sílex del barranc de la batalla. — Fig. 2. Sílexs de la Cova del Solà

oberta al marge esquerre del barranc de Llèria o de la Batalla, ja esmentat, gairebé tocant a la carretera de València, recollírem una fulla ganivet de sílex marró, de secció trapezoïdal (fig. 1), i amb motiu de les obres que hom està realitzant de rectificació de la mateixa carretera, en un tros de cent metres situat entre la caseta de peons i el dit barranc, aparegueren restes d'un esquelet humà, que aconseguírem recollir, però sense poder obtenir cap dada referent a les circumstàncies de la troballa, per bé que es pogués tractar d'un enterrament en fossa. De totes les localitats explorades fins ara, però, la que ha resultat de més interès arqueològic és la cova del Solà del Pep, de la qual ens ocuparem.

Situació, descripció i excavació de la cova.—La cova del Solà es descobreix perfectament de la carretera estant des de la caseta de peons caminers situada entre els quilòmetres 242 i 243, anomenada el "Portazgo". La cova s'obre a mig aire de la moleta del Solà ja esmentada (250 m. s. m.), al capdamunt del rost i sota la cinglera superior i està orientada de cara a mar, o sigui vers migdia.

Com hem dit, la moleta del Solà s'aixeca entre els barrancs de l'Aigua-al-Coll i de les Tigelles, damunt la plana de Cadaloques. Els calcaris de la muntanya són dolomítics i corresponen al Juràssic mitjà.

Des del "Portazgo", a quatre quilòmetres de l'Hospitalet i punt de confluència del barranc de l'Aigua-al-Coll amb el de Cadaloques, es va a la cova en una mitja hora. Es segueix el segon barranc aigües avall en el tros paral·lel a la carretera i després es continua per un camí de carro que passa successivament per tres casetes i que mena fins al peu de la muntanya del Solà.

L'entrada de la cavitat és un gran abalmament de 22 metres d'amplària per 11 de fondària màxima, amb el sòl esgraonat per natural, i està convertida en corral per un mur de pedra seca d'un metre d'alçària per 0,40 de gruix. A mà esquerra hi ha una petita cavitat rocosa i a mà dreta s'obre la veritable cova amb dues boques separades per un estrat diagonal. Es més fàcilment practicable la boca inferior o esquerra, però ambdues s'uneixen aviat per a formar una sola galeria d'uns 10 metres de llargària, dividida en dues parts. La primera amida 5 metres de llargària per 5 d'amplària i 4 d'alçària màxima. El sòl, completament rocós al centre, contenia un dipòsit de terres a ambdós costats. A continuació la cova s'estreny fins a uns dos metres i el sostre s'abaixa fins a un metre i mig. La segona part forma una mena de cambra final, de planta aproximadament circular, d'uns 4 metres de diàmetre i dos i mig d'alçària màxima. Tota la cova resulta humida en temps plujós, arribant a regalimar aigua en diversos punts de les parets i sostre, la qual dóna lloc a la formació de concrecions en tota la cavitat i d'una toba calcària en alguns punt del sòl, particularment a tot el costat dret o de llevant i al fons. L'excavació va ésser realitzada en tots els dipòsits de terres i pedres i de toba. El gruix total del sediment era relativament petit, i a la part central de la segona cambra estava format, de dalt a baix, per les capes següents:

1. Terres negroses mòbils, amb pedres soltes: 15 cm.
2. Toba calcària blanca, en alguns llocs flonja i esponjosa i en altres molt dura i compacta: 15 cm. al centre i 40 cm. tocant a la paret.
3. Una crosta estalagmítica contínua, d'uns 2 centímetres de gruix (estèril).
4. Argila vermellosa compacta, descansant damunt la roca, estèril: 20 cm.

Material de la primera capa. — Les troballes fetes en la primera capa consistiren en alguns fragments de terrissa prehistòrica, quasi d'un centímetre de gruix, de pasta sorrenca, sense cap detall ornamental ni de la forma del vas, i d'altres de vasos a torn i de pasta molt més fina, corresponents a àmfores o gerres ibèriques, amb pintures geomètriques característiques. També aparegueren en aquest nivell alguns fragments de ceràmica moderna i nombrosos ossos d'animals i alguns d'humans (una ròtula, un astràgal i dos metatarsians). Tots

aquests objectes es presentaven barrejats, per remocions de la capa.

Material de la segona capa. — El segon nivell, particularment la part superior, més tova en general que la inferior, contenia a l'angle SE. de la segona cambra i al NE. de la primera, el jaciment arqueològic que dóna interès a la cova del Solà. En total, el jaciment assolia dos metres quadrats a la primera cambra i un metre quadrat a la segona. Contenia nombroses restes de mariscs, sobretot conquilles marines, moltes d'elles trencades, empastades per la toba i més abundants als llocs en què aquesta es presentava més disgregable. Les conquilles conservaven l'aspecte de l'estat fresc, sense senyals de fossilització, llevat d'estar una mica descolorides.

En aquesta segona capa mancava d'una manera absoluta la ceràmica. Hi sortiren un petit esclat de sílex de contorn triangular i color marró i dues fulles ganivets de sílex blanc de secció trapezoïdal, una d'elles més forta i acabada en punta (fig. 2). També hi recollírem una pedra plana de contorn arrodonit artificialment, d'arenisca de gra gros, probablement de formació marina relativament moderna, la qual amidava 12 cm. d'amplària per 4 de gruix. Aquesta pedra té una part de la vora tallant, obtinguda gràcies a un cop d'esclatament donat a cada cara, i presenta un clot central poc profund de 25 cm. de diàmetre, fet a cops i, per tant, sense el poliment que acostumen a presentar els clots o cúpules de les moles de mà i altres pedres neo-eneolítiques i d'èpoques posteriors.

També sortiren dos palets de quarsita aplanats, un de color fosc i l'altre rogenc amb més de mig contorn suprimit i escairat per cops aplicats normalment a les cares i amb senyals d'ús.

La fauna de mariscs estava integrada per les espècies següents:

Anomia ephippium. Un exemplar enter i tres fragments.

Pectunculus sp. Un fragment.

Mytilus gallo-provincialis. Dues valves senceres i vuit trossos.

Mytilus sp. Un fragment.

Patella aspera. Quinze exemplars enters i dotze de trencats.

P. coerulea. Quatre exemplars.

P. coerulea var. *subplana.* Tres exemplars.

P. lusitanica. Un exemplar.

Trochus turbinatus. Tres-cents cinquanta exemplars entre sencers i trencats.

Alguns fragments de *Murex* i *Purpura.*

Dos fragments d'un equínid (*Strongilocentrotus?*) (1).

Junt amb els mariscs sortiren fragments de grans conquilles de *Helix, aixafades i inclassificables.*

La capa de conquilles, sobreposada a la crosta estalagmítica cristallina, era més compacta a la proximitat de les parets de la cova i més

(1) La classificació de les espècies ha estat revisada pel distingit malacòleg senyor J. d'Aguilar-Amat.

porosa a distància. La primera arribava a confondre's amb la tosca estalagmítica de la paret, i la segona, amb les terres mòbils superficials. Els menjadors de marisc haurien ocupat la cova en l'època de formació d'aquesta toba calcària, sota un clima més humit que l'actual, amb un règim pluvial no excessiu, però prou intens per a determinar l'augment de les filtracions d'aigües saturades de carbonat càlcic, quan les actuals garrigues de l'Hospitalet eren boscos espessos (1) i ja una vegada formats, com veurem, els darrers dipòsits travertínics quaternaris de la regió. La crosta estalagmítica es degué formar en una època immediatament anterior i probablement més plujosa, en la qual les aigües de filtració embassarien el fons de la cavitat, per damunt de la capa més inferior d'argila compacta, impermeable.

Comparat, per exemple, amb els *concheros* del Cantàbric i amb els de la cova de l'Hoyo de la Mina, de Màlaga, el kioekkenmoedding de la cova del Solà resulta insignificant, però la seva troballa té un interès innegable per ésser el primerament descobert a Catalunya. Els menjadors de marisc degueren ocupar durant poc temps la cova; potser només els serví de refugi accidental. El nombre total de conquilles acumulades no arribava a quatre-centes, el 85 per 100 de les quals correspon al *Trochus turbinatus*. Totes les espècies són encara freqüents a les nostres platges; les hem observades en els roquers del Coll de Balaguer i particularment en els de Cala de Bea, al desguàs del Cadaloques, lloc de proveïment de mariscs més proper a la cova del Solà. Les formes més corrents són allí les *Patellae* o "berretets" (*P. coerulea, lusitanica,* etc.), que s'adhereixen fortament a les roques, i els *Trochus turbinatus, Tr. Richardi,* etc.

Els actuals recollectors de mariscs, quan no disposen d'un ganivet per a desprendre'ls de les roques, es serveixen de palets de la platja, i escullen els exemplars de grandària i forma adequades, amb punta o bisell naturals. Aquests palets, utilitzats sense preparació prèvia, recorden i substitueixen els clàssics *picos marisqueros* asturians. En general, els *Trochus* són avui dia menjats cuits. Després de la cocció se'ls extreu de la closca per mitjà d'agulles, com es fa amb els cargols de terra. També se'ls en extreu fàcilment després de torrats, i en aquest cas les closques mostren senyals de calcinació. Per a consumir-los crus, cal trencar per percussió les primeres espires de la conquilla dins les quals es contreu l'animal. Per a realitzar aquesta operació, es subjecta la conquilla entre dos dits de la mà esquerra, recolzant-la lateralment damunt una superfície resistent, i pel forat obtingut es xucla després l'animal, el qual surt amb facilitat.

Tots els *Trochus* recollits al munt de conquilles de la cova presentaven les primeres espires trencades, la qual cosa demostra que foren menjats crus, i ho confirma el que no n'hi hagués cap amb zones de

(1) P. Font Quer: *Estudi fito-geogràfic de la garriga litoral de l'Occident de Catalunya.* "Butll. de la Inst. Cat d'Hist. Nat.", 2.ª sèrie, vol. I, XXI, 1921, pàg. 156.

calcinació. Unicament recollírem set exemplars amb la punta intacta, escampats per la cova, a distància del dipòsit, els quals no degueren ésser consumits i per aquest motiu no anaren a parar al munt de conquilles.

Es molt probable que la pedra amb cúpula de la làmina I servís de piló per a trencar els *Trochus*, i que els palets adjunts i potser altres pedres manejables, fossin utilitzades en la mateixa operació com a martells o percussors, i no com a pics marisquers.

El material arqueològic recollit no és prou característic i, per tant, no és possible de datar el dipòsit de conquilles fonamentant-nos en el dit material. Com els palets esmentats, els tres sílexs recollits no representen tampoc cap indústria, per bé que a Torroella de Montgrí hi sortissin nombrosos esclats i fulletes senzilles semblants als de la cova del Solà, acompanyant pics i destrals de mà comparables als exemplars més típics dels *concheros* asturians (1). Per altra part, la fauna de mol·luscs tampoc no ens pot donar cap referència cronològica. Es sabut que als jaciments cantàbrics la fauna varià amb els canvis climàtics; durant tot el Paleolític superior, de clima fred, corresponent al darrer període glaciar, manquen en absolut els *Trochus* (2), i el gastròpod característic dels nivells paleolítics és la *Littorina littorea*; en canvi, durant l'òptimum climàtic postglaciar de l'Asturià, de clima més càlid i sec que l'actual, succeí el contrari. A les nostres comarques, però, les condicions climatològiques no degueren ésser les mateixes que al Cantàbric; és probable que al nostre litoral els *Trochus* hi visquessin tant durant el Meso i Preneolític com durant el Paleolític superior (3). Actualment, existeixen entre les dues zones, cantàbrica

---

(1) Lluís Pericot: *L'Asturià de Torroella de Montgrí*. "An. de l'Inst. d'Est. Cat.", VII.

(2) Conde de la Vega del Sella: Treballs sobre les estacions asturianes del Cantàbric Memòries de la "Com. de Invest. paleont. y prehist.". Madrid. L'espècie cantàbrica és el *Trochus lineatus*, afí del *T. turbinatus*.

(3) La isoterma actual de la costa cantàbrica és de 13°, mentre que la de nostra zona litoral és de 17°. Per altra part, en algunes coves properes a la costa basca (Santimamiñe i Lumentxa) ha estat trobat el *Trochus lineatus* en nivells del paleolític superior contemporanis dels avanços màxims del darrer període glaciar. L'escassa fauna del Paleolític superior de Sant Gregori, de Falset, és de clima indiferent i no ens subministra cap dada decisiva amb relació al clima de les nostres comarques durant l'esmentat període.

Actualment, el *Trochus turbinatus* és comú a tot el litoral català. Manuel de Chia (*Aplec de notícies sobre mol·luscs de Catalunya i Catàleg provisional dels mateixos*. "Butll. Inst. Cat. Hist. Nat.", 2.ª èp., any IX, núm. 8, 1912, pàgs. 127-128 i 139) l'esmenta de Cadaquers, Lloret, Mataró, el Masnou, Barcelona, Costes de Garraf, Vilanova, i Calafell; Joan Rojals (*Fauna malacològica de Salou*. "Butll. Inst. Cat. Hist. Nat.", 2.ª èp., a. X, 1913, pàg. 60), el trobà a Salou, i nosaltres, com hem dit, l'hem observat i vist menjar a l'Hospitalet de l'Infant, a un costat i altre del Coll de Balaguer, amb la majoria de les espècies trobades a la cova del Solà. D'altra banda, també hem trobat un *Trochus turbinatus* a la cova B d'Arboli (*Les Coves d'Arboli*. "Butll. arqueològic", Tarragona, 1934), amb material de l'Eneolític i dels començaments del Bronze, indubtablement procedent de les platges de Salou, Cambrils a Hospitalet.

La mateixa espècie es troba entre les de la platja emergida de Cala Gestell, amb *Strombus mediterraneus* i *Conus Mercati*, corresponents probablement a una data anterior a la del kioekkenmoedding de la cova del Solà. L'emersió d'aquesta platja s'explicaria en virtut del moviment ascensional de les costes del Ponent català. El conjunt d'espècies de Cala Gestell recorda la rica fauna descoberta per Almera a Vilassar de Mar (*Una playa de terreno cuaternario antiguo en el llano de San Juan de Vilasar*. "Mem. R. Acad. de C. y A. de Barcelona", 3.ª èp., tom IV, 1904, pàgs. 515-523), en una platja de quaternari antic situada a dos metres damunt el nivell actual de la mar, amb *Strombus mediterraneus*, *Conus Mercati* i *Adeorbis Voodi* var. *lateumbilicata*, espècies actualment desaparegudes de la Mediterrània,

i de la Catalunya meridional, diferències ben remarcables, car al costat del *Trochus lineatus,* reviu, a la primera, la *Littorina littorea,* la qual manca en absolut a les nostres costes, de clima menys fred. Però aquesta espècie tampoc no existeix entre les de clima àrtic que en estat subfòssil han estat trobades en dipòsits marins antics del Cap de Creus, i que palesen un descens tèrmic a l'extrem nord de Catalunya, potser equivalent al que tingué lloc a la zona cantàbrica durant el Paleolític superior (6).

A manca d'altres dades, podem tenir en compte la situació relativa del jaciment per sota del nivell amb ceràmica, i fins l'atipisme dels sílexs, i suposar el dipòsit de conquilles de la cova del Solà, o contemporani dels jaciments "asturians" (preneolítics) del Cantàbric i Torroella de Montgrí, o pertanyent a un Paleolític superior recent.

SALVADOR VILASECA

REFRANYS GEOGRÀFICS

(*Continuació*)

PRADES. — *A Prades, Saboralls*: A Prades donen el nom de *saborall* a l'os del garró del porc, usat per a tirar a l'olla i fer bon brou.

Conten que en aquesta vila només mata porc l'alcalde, el qual deixa el saborall a totes les cases perquè puguin fer bona olla. En un matí el saborall volta totes les cases i toles les olles de la vila. Així que hom l'ha tirat dintre l'olla, el veí immediat s'apressa a reclamar-lo per fer ell igual. El reclamen amb la següent fórmula: —Au, Maria, que ja esteu llestos del saborall?

PONTS. — *De Ponts, n'era Pilats*: Es creu que el pretor romà de la Palestina durant la Passió, era nat a la vila lleidatana de Ponts.

---

i tota una sèrie de formes actuals, entre elles gairebé la totalitat de Cala Gestell. Com la de Vilassar, la fauna marina del Coll de Balaguer ha de correspondre al Quaternari terrestre amb *Rhinoceros Merckii* i *Elephas antiquus,* així com totes les faunes d'*Strombus mediterraneus* conegudes a la conca mediterrània, a una petita altitud damunt el nivell de la mar (Boule). Es sabut que l'època en què vivia aquesta fauna el clima era més càlid que l'actual (L. Germain. *Les Climats des temps quaternaires d'après les mollusques terrestres et fluviatiles.* "L'Anthropologie", tom. XXXIII, 1923), i com que a la Península, ambdós paquiderms han estat trobats en dipòsits dels dos darrers períodes interglaciars i la platja amb *Strombus mediterraneus* es superposa a les capes del Quaternari continental, resulta que les capes d'aquesta naturalesa de Cala Gestell han d'ésser anteriors al darrer període glacial (Würm) i no d'aquest període, al qual havia estat atribuït en bloc el Quaternari de l'Hospitalet, tenint solament en compte l'altitud de les terrasses. També se'n desprèn que el *Trochus turbinatus* ja vivia a les costes de l'Hospitalet abans del darrer període glaciar, o sigui durant l'interperiode Riss-Würm, el qual, a la nostra comarca, no acabaria, almenys, abans de l'Aurinyacià avançat, o durant el primer interperiode.

(6) G. Pruvot et A. Robert: *Sur un gissement sous-marin de coquilles anciennes au voisinage du Cap de Creus.* "Arch. de Zoologie expér., et géner.", 3.ª s., vol. V, pàgs. 49-510. 1897.

Josep Maluquer. *Notes oceanogràfiques. Les conquilles desaparegudes del litoral català. Jaciments del Cap de Creus.* "Butll. Inst. Cat. Hist. Nat.", 2.ª èp., any XIII, núm. 6. Barcelona, juny 1916.

No creiem que la tradició pugui tenir altra base que la semblança del nom de font del personatge Ponç, amb el del de la població, Ponts. En la formació de prejudicis i creences populars es produeixen de vegades circumstàncies molt estranyes i especials. Diu la veu popular que un cop desposseït del seu càrrec i exiliat de Palestina pel seu malfat, tot avergonyit, es retirà al seu poble natal, on no pogué suportar el pes de la seva culpa, per la qual circumstància es tirà a un toll que forma el riu Segre en un revolt immediat a Ponts, que el poble encara assenyala, on morí ofegat.

Degut a aquesta tradició hom té als naturals de Ponts per gent malvada.

QUEIXANS. — *El delegat de Queixans*: Hom hi compara els qui s'atribueixen, amb cert èmfasi, títols, càrrecs, honors i delegacions sense importància.

Quan va inaugurar-se el ferrocarril de Girona, el batlle d'aquesta ciutat convidà a la cerimònia tots els alcaldes de la província. El batlle de Queixans, que mai no havia estat a Girona, s'encantava pertot arreu i arribà a l'indret d'on havia de sortir el tren quan aquest ja era fora; per tal de fer tornar enrera el tren i per fer repetir la cerimònia en honor seu es posà enmig de la via, i, alçant iradament la vara, es posà a cridar: —Que torni el carril, que sóc el delegat de Queixans.

REUS. — *A Reus, Ganxets*: Diuen que al cim del famós campanar i a la part de fora hi ha un gros ganxo d'on, el dia de la inauguració d'aquell campanar, van penjar un ase perquè pogués veure i admirar la gran magnitud de l'obra. El ganxo encara es conserva per si convé penjar-hi un altre ase. D'ací també la dita *A Reus, enganxen.*

Malgrat la seva inversemblança ho havem d'acceptar.

REUS. — *A Reus per un tanto paguen*: Significa que hom no és primmirat. Entre els jugadors s'usa per a contestar els que es dolen per haver perdut una partida per un sol punt. Segons conta la tradició, quan es bastí l'alt i arrogant campanar de l'església de Reus, mancaren diners per a poder-lo enllestir, pel qual motiu organitzaren una rifa per tal d'arbitrar-ne. Feren un gran nombre de bitllets, tants, que no els pogueren vendre tots. Efectuat el sorteig va resultar que el número premiat no havia estat venut. L'immediat el tenia un beneitó molt popular a la població, el qual en veure que per un punt no havia obtingut el premi es desesperà de tal manera que arribà a commoure els organitzadors i àdhuc tota la població, per la qual circumstància l'hi fou concedit.

Aquest proverbi té dues variants:

A Reus per un tanto no diuen res, però per dos maten un home, i *A Reus no ve d'un tanto.*

REUS. — *Esser de Reus*: Hom usa el terme Reus com a sinònim de *no-res*, prenent peu de la mica d'homonímia que la simplicitat popular veu entre aquests dos termes; així, doncs, *ésser un savi de Reus, un ric de Reus, tenir moltes hisendes a Reus*, etc., equival a ésser un ignorant, un pobre i no tenir cap propietat. Una esparça de la cançó popular *El Pobre alegre*, usa graciosament aquest refrany:

Ja tinc una jupa
de vellut de Reus,
no és nova ni és vella
i m'arriba hasta *els peus;*
com que mai no l'he vista,
mai no se m'ha esqueixat.

REUS. — *Fum-lo que és de Reus*: Frase usada quan hom pega, maltracta o perjudica algú. En ocasió de la guerra carlista, les tropes faccioses es proposaren atacar la ciutat de Reus. Aquesta estava molt mal guarnida de tropes, però el comandant de les que hi havia, quan s'assabentà d'aquells propòsits, amb l'escàs nombre de soldats amb què comptava féu unes grans maniobres i moviments, manà sortides i simulà reforços, fins el punt de fer creure a l'enemic que tenia un gran exèrcit per a la defensa del lloc. Els carlins desistiren de l'atac. Passat algun temps, i quan ja la ciutat s'havia previngut i preparat per a poder resistir qualsevol atac, els carlins s'assabentaren d'aquella estratagema, pel qual motiu sentiren pels reusencs un odi terrible. Així que en algun fet d'armes descobrien un soldat reusenc l'atacaven furiosament al crit de *Fum-lo, que és de Reus.*

REUS. — *Reus, París i Londres*: Per ponderar irònicament la pretensió dels reusencs que, segons dir popular, creuen la seva ciutat molt superior al que és en realitat. Els reusencs conten que té origen en la cotització dels anissats, de la qual Reus donava la pauta del mercat, i que París i Londres acceptaven. També es diu del mercat de l'avellana i de l'ametlla.

Cal advertir que aquest proverbi no és pas exclusiu de Reus i que és aplicat també a altres poblacions. A Catalunya coneixem les variants: *La Bisbal, París i Roma; Sitges, París i Roma;* a València diuen: *Gorgues, París i Londres;* a Mallorca: *Andratj, París i Nova York*. També és aplicat a altres poblacions de Castella i a diverses d'estrangeres.

RIPOLL. — *Com el canó de Ripoll, que tira sense engaltar*: Aplicada a les persones que parlen lleugerament i sense sospesar prou bé el que diuen.

Ripoll havia gaudit fama per la fabricació d'armes de foc, i per tal de ponderar-ne la perfecció era general la dita que podien disparar-se sense engaltar amb la seguretat que sempre feien blanc.

ROSES. — *Perdut com Roses*: Per les contrades gironines diuen *més perdut que Roses*. S'usa per a indicar que no hi ha res a fer en qualsevol afer, el qual ha de donar-se per completament perdut.

La població marítima de Roses ha estat sempre un lloc estratègic de defensa, així per terra com per la mar. Ha estat objecte de molts atacs cada vegada que tropes estrangeres han invadit el nostre territori, degut a la seva proximitat a la frontera. Havia tingut un fort castell, dit de la Trinitat, que havia estat pres i recuperat diverses vegades per diferents exèrcits invasors. El refrany es refereix a una de les moltes lluites sostingudes per aquesta població, però es fa molt difícil de poder precisar fixament a quina.

En el recitat tòpic, en el qual s'anomenen diverses poblacions, en parlar de Roses, diu:

A Roses són gent de rei,
que tiren bombes i bales,

amb la qual cosa es vol indicar que era un punt estratègic propi per a la lluita.

SANT ADRIÀ. — *A Sant Adrià, Passacolls*: Abans de la construcció del pont damunt la carretera que va de Barcelona a Mataró, així que el riu Besós baixava una mica engrossit, el trànsit restava interceptat. Els veïns de Sant Adrià es dedicaven a passar tots els vianants pel riu a coll-i-be. Els homes havien de pagar un quarto i les dones un xavo.

SANTA PERPÈTUA. — *A Santa Perpètua, Puputs*: Uns veïns de Santa Perpètua un dia veieren pel voltant de la població un puput, el qual ocellet no s'havia vist mai per aquell terme, i en veure'l tan bonic i amb aquell plumall, el van prendre per la Mare de Déu. De seguida van pensar en fer-li un present per tal d'atraure-la i fer-la arribar fins a casa seva. No sabent què oferir-li, van córrer al poble a cercar un parell d'ous. En allargar-los-hi, l'ocell fugia tot saltironant de branca en branca mentre cantava *puput, puput*, i els perpetuïns l'anaven seguint mentre li deien: —No ho són de pudents, Mare de Déu, que són ben frescos.

SANT BARTOMEU DEL GRAU. — *A Sant Bartomeu del Grau no tenen seny*: Adolorit el rector d'aquella població pel molt eixalabrada i poc entenimentada com era la joventut del poble, en cada sermó no parava de dir-los que no tenien seny. El jovent, picat un dia de l'amor propi, decidiren anar a mercat a Vic per comprar seny i donar així un mentis al rector. Pel camí feren parada en un hostal, i explicaren a l'hostaler el motiu del seu viatge. L'hostaler, que era molt viu, es proposà de rifar-se'ls i els digué que no calia pas que anessin fins a Vic a comprar-ne, puix que ell en tenia de molt bo i els en podria vendre. Feren

tractes i a canvi de molts, però molts diners, l'hostaler els lliurà un paquet, i els encarregà que no l'obrissin fins a ésser al poble. Però heus ací que, en ésser al peu de la costa que mena a la població, la fadrinalla sentí curiositat per saber quina mena de cosa era allò del seny: si era un suc, una llavor o una fusta, i obriren el paquet, d'on escapà el colomet que hi havia i que no pogueren agafar, i des d'aleshores que la fadrinalla de Sant Bartomeu encara té menys seny que abans.

SANT BARTOMEU DEL GRAU. — *Sant Bartomeu del Grau, tretze o catorze?*: Dita amb la qual hom fa enfadar els veïns de Sant Bartomeu, sobretot la fadrinalla.

Un any, tretze fadrins anaren a fira a Sant Boi de Lluçanès. Anaren a la taverna i van beure un xic més del compte. De retorn a llur poble els semblà que se'ls havia barrejat algun element estrany que creien que era algun santboienc, amb els quals no estaven amb gaire bona harmonia. Es van comptar diverses vegades i sempre en trobaven un de més, puix que el qui comptava en fer-ho, començava per ell i, en acabar, es tornava a comptar. Aleshores, buscaven el foraster que se'ls havia barrejat i, com és natural, no el podien trobar. Veient que no podien aclarir si eren tretze o catorze, van agafar una buina de bou i tots hi clavaren el dit; però, el qui dirigí l'operació l'hi clavà dues vegades: en començar i en acabar. Segurs que se'ls havia filtrat un enemic al qual no encertaven a trobar, decidiren emprendre-les a garrotada seca els uns amb els altres per castigar així el contrari.

SANT FELIU DE TORELLÓ. — *A Sant Feliu de Torelló Pescallunes*: Anant de camí una nit una colla de joves de Sant Feliu, veieren la lluna retratada a les aigües de la riera, però en lloc de creure que era el seu reflex cregueren que era la lluna mateixa que havia caigut a la riera. Tractaren de pescar-la, però com que eren pocs acudiren al poble, tocaren a sometent i el veïnat es va llevar, i amb eines i pales anaren a aquell lloc on feren grans treballs per tal de pescar-la amb un cove; aquest es va enganxar en unes mates i a força d'estirar trencaren la corda. En caure tots a terra i de cara al cel veieren la lluna al zènit, on cregueren que havia anat a parar per efecte de l'embranzida. Es diu que encara creuen que si no hagués estat pel seu esforç s'hauria ofegat a la riera.

Hom relaciona aquesta llegenda amb l'escut de la població dedicat a Sant Feliu, i que recorda el seu martiri tradicional. Conta la veu popular que aquest sant fou tirat a la mar lligat pel coll amb una corda a una roda de molí. L'escut de Sant Feliu té per símbol la imatge del sant sota del qual hi ha una grossa mola figurada per una rodona i sota de la mola unes aigües que volen significar la mar. I la caústica popular diu que la mola és la lluna i que les aigües recorden les de la riera on creien que la lluna havia caigut.

Aquesta tradició, que és així mateix aplicada a d'altres poblacions

de terres no catalanes, és la que a casa nostra es conta com origen del refrany *cercar la lluna amb un cove.*

Hi ha una variant de la llegenda que diu que el reflex de la lluna dintre de l'aigua no els semblà pas l'astre de la nit sinó un gran formatge que el corrent s'emportava riera avall i que tot el veïnat li corria al darrera mentre cridava *atura allò, atura allò,* de la qual frase ha derivat el nom de Torelló.

SANT HIPÒLIT DE VOLTREGÀ. — *A Sant Hipòlit llombrigos grossos*: Dictat aplicat als veïns de Sant Hipòlit de Voltregà, perquè els ocells fan el niu al llombrígol de la imatge de pedra de Sant Hipòlit de la façana de l'església.

SANT LLORENÇ DELS MORUNYS. — *Gent dels Piteus ni pel cap ni pels peus*: Hom dóna el qualificatiu de *piteu* als veïns de Sant Llorenç dels Morunys, als quals la gent dels pobles propers té per poc recomanable, totxa i beneitona, i d'ací la dita que ens ocupa.

Hom aplica gairebé als Morunys totes les contalles populars que pinten i presenten la gent sota un aspecte abetzolat. Conten que són molt agradats del vi, i com que als Morunys no se'n cull, decidiren fer treballs per tal de veure si podien collir-ne. Enviaren uns quants dels pagesos més eixerits a les contrades vinateres perquè s'assabentessin de com es feia allò del vi. Inquiriren que el vi el feien els ceps, i ja en van tenir prou. Tornaren cofois als Morunys, propagaren la nova i seguidament tiraren al toll de l'aigua el cep que hi havia a la casa comunal per a castigar els malfactors. Passades unes hores, i quan cregueren que el cep podia haver fet els seus efectes, amb gran solemnitat, les autoritats del poble primer, i després tot el poble, van tastar l'aigua del toll i hi trobaren un gust de vi superb i excellent.

—Les dones que van al rentador públic posen el sabó en uns clots de la paret. Un dia hi anà la filla de l'alcalde i posà el sabó en un clot on hi havia un niu de roquerols. Els menuts, en veure una mà que entrava al niu, portats per l'instint de la por van fer *fff, fff,* i la noia tota espantada, va fugir a contar-ho al seu pare. El batlle, al moment féu fer una crida perquè tots els homes acudissin a la plaça armats de tota mena d'armes i proveïts de totes les eines, car havien trobat al rentador el cau d'una bèstia fera i d'un terrible monstre. Tot el poble acudí al rentador per donar la batalla, i es van trobar amb un niu de roquerols.

—Una vegada es proposaren traslladar el poble a un indret més planer. Amb una llarga corda de llana lligaren el campanar, i tothom vinga estirar, car deien que si feien seguir el campanar, la resta del poble ja seguiria al seu darrera. Com que la llana es dóna, la corda s'estirava i ells tots entusiasmats creien que el campanar seguia i cridaven: *pitgeu, pitgeu,* i d'aquest crit es formà el mot *piteu.* Tant van

2).—La Visitació de la Verge Maria a Santa Elisabeth

Col·lecció Fotogràfica Joan Sutrà

4).—El Naixement de Sant Joan

Taules de la Col·lecció Josep Jover, de Barcelona

La Cova del Solà del Pep (Vandellòs)

Eines de pedra i Trochus turbinatus
(Vegeu les dimensions al text)

estirar que la corda es va rompre i tots caigueren a terra en informe pila.

—Es prou sabuda la rondalla dels tres savis prudents dels Piteus. Creien que les eugues, com els pollets, sortien d'un ou, i decidiren anar a fira per comprar ous d'euga. Pel camí van fer posada en un hostal, i, en demanar-los les senyes l'hostaler, digueren que eren els tres savis prudents dels Piteus; i l'hostaler, que aviat va veure fins on arribava la llestesa llur, es féu el propòsit de rifar-se'ls. Els posà dormicions al menjar i els donà una habitació fosquíssima i sense cap obertura, i encara tapà les escletxes de sota la porta perquè no hi pogués entrar gota de claror. Per efecte de les dormicions, van dormir tres dies seguits. En despertar, el que es tenia per més eixerit, es llevà a les palpentes i cercant cercant trobà un armari, que ell cregué que era una finestra, l'obrí, i en no veure res en absolut, exclamà amb gravetat: —Companys, el món és negre! —i decidiren tornar a dormir. Passades moltes hores, es tornaren a despertar, i un altre dels tres savis féu com el primer, i digué: —Companys, el món encara és negre! —i a dormir una altra vegada. Passades més hores encara, es llevà el tercer, i en posar el cap dintre de l'armari, sentí olor de formatge, car l'hostaler n'hi havia tingut, i solemnialment digué: —Companys, el món és negre i put a formatge!

Quan la gana els apretà, tot i veure que el món era negre, trucaren a la porta, i l'hostaler els obrí i els serví menjar. Aquell els preguntà on anaven, i ells contestaren que al mercat a comprar ous d'euga. L'hostaler els féu saber que feia dies que el mercat era passat, puix que havien dormit més d'una setmana; però s'oferí a vendre'ls ous d'aquella mena, i els donà una grossíssima carbassa, per la qual els féu pagar un ramat d'unces. Carregats amb la carbassa, van pujar rostos amunt; però pels costeruts i trencats camins dels Morunys els caigué la carbassa costa avall, i en passar per vora el jas d'una llebre la bestiola es va alçar, i els tres savis prudents dels Piteus cregueren ben de debò que era una euga petita que havia nascut de l'ou que havien comprat i que ells tres havien covat, car per tal de repartir-se el pes entre els tres havien traginat la carbassa.

SANT PERE DE TORELLÓ. — *A Sant Pere Bullfarines. Esclatats a Sant Vicenç, a Torelló Pescallunes i a Manlleu són els Cadells*: Segons veu popular aquesta dita fa referència a les lluites entre *nyerros* i *cadells*.

Els de Sant Pere de Torelló lluitaven al costat del cabdill nyerro don Pere de Bullfarines. Requerits els de Sant Vicenç de Torelló perquè els ajudessin, van contestar que no podien, puix que de tan treballar la terra estaven tots esclatats. Quant al qualificatiu de *pescallunes*, aplicat als de Sant Feliu de Torelló, ja l'expliquem en un altre indret. Els de Manlleu foren titllats de *cadells* perquè eren decidits partidaris d'aquest bàndol.

Hom diu també que no tots els qualificatius fan referència a la

indicada lluita, sinó que els de Sant Vicenç i el de Manlleu es refereixen a la guerra dels Segadors i a la de Successió, puix que Manlleu es rendí incondicionalment a Felip V, el qual els demanà quina gràcia volien i li contestaren que desitjaven un símbol per a l'escut, car no en tenien, i els autoritzà a posar-hi una mà, però amb la condició que havia d'ésser l'esquerra, que és considerada com a signe de traïdoria.

SANT PERE DE TORELLÓ. — *A Sant Pere de Torelló, Sucarracristos*: En ocasió d'una Festa Major, feren fer una imatge nova del Sant Crist. L'encarregaren amb tan poc de temps que els la varen lliurar encara fresca de pintura. Perquè no embrutés els llavis dels feligresos en anar-la a besar, l'eixugaren amb una flassada tota peluda. El borrissol de la flassada s'enganxà a la pintura i la imatge quedà peluda com un ós. No atrevint-se a posar-la d'aquella manera a l'altar, feren una gran foguera enmig de la plaça i la varen socarrar.

SANT POL. — *Sant Pol, quina hora és?*: Queixosos els veïns d'aquest poble per no tenir rellotge públic, decidí l'Ajuntament de fer-ne un; el féu fer de sol i tan bonic que tothom es dolia que la pluja el fes malbé, per la qual circumstància decidiren fer-hi al damunt una teulada perquè la pluja no hi toqués. Naturalment, com que no hi tocava la pluja tampoc no hi tocava el sol, i es quedà la població com si no tingués rellotge. En record irònic d'aquesta facècia, en parlar amb un santpolenc o en passar per aquesta població hom pregunta sempre quina hora és.

El refrany té una variant que diu, *Sant Pol la manta, quina hora es?* i que els santpolencs expliquen de la següent manera: Quan la Guerra dels Segadors o de Successió, el jovent de Sant Pol no es conformà amb el règim invasor i tots agafaren només una manta per tota casa i tot sopluig i se n'anaren a la muntanya des d'on hostilitzaven l'enemic, i d'ací que els qualifiquessin de *gent de manta*. Les tropes espanyoles destruïren el rellotge públic de la població, la qual restà molts anys sense tenir rellotge, i com que mai no sabien l'hora que era, d'ací que esperessin el pas dels vianants per preguntar-los-la.

La contalla és pròpia de molts països i s'explica de moltes poblacions.

SEGARRA, LA. — *Quan la Segarra plora, l'Urgell riu; quan la Segarra riu, l'Urgell plora*: Els conreus d'aquestes dues contrades limítrofes són completament oposats de conveniències atmosfèriques; les pluges i fredorades que van bé per als ordis i altres llegums, dels quals la Segarra és gran conreadora, perjudiquen les oliveres, que són el principal conreu de l'Urgell, i les conveniències climatològiques i pluvials de l'oliva són dolentes per als llegums; i heus ací que l'any de gran collita a l'Urgell, la Segarra perd la seva i viceversa.

(*Acabarà*).

JOAN AMADES

CRÒNICA

SECCIÓ DE CINEMA

CONGRÉS I CONCURS INTERNACIONAL. —S'han celebrat a París el III Congrés i el VI Congrés Internacional del Millor Film d'Amateur. Els amics cineistes d'Alemanya han obtingut el primer lloc, seguint França, Japó, Suïssa, Austria, Polònia, etcètera.

Volem remarcar que no han mancat, com sempre, aquells films que tant s'adiuen amb les nostres aficions extracinematogràfiques: la neu, l'excursió, el folklore i la natura en general. Així trobem que, en la categoria "Argument", els films d'Austria, Suïssa i Itàlia es desenrotllen en plena neu o en alta muntanya. En la de "Reportatges" el primer premi (Suïssa) descriu la vida dels *scouts* a la muntanya, i el segon (Alemanya), són Kayaks pels gels àrtics. Entre els "documentals", un de títol: *Els monstres blancs,* un film impressionant, malgrat que els monstres no siguin altra cosa que arbres coberts de neu (és d'un cineista japonès, com aquell film que tant d'èxit assolí en el nostre Concurs, i que posseïm en la nostra Cinemateca). Entre altres "científics", remarquem el primer premi (Alemanya), obtingut amb moltes dificultats, no sols cinematogràfiques, sinó també alpinistes, i que relata la vida dels falcons. I en la categoria de "color", el film guanyador (Polònia) i el film txec, ens mostren festes i balls amb indumentàries copsades amb tota la bellesa del seu colorit.

El pròxim Concurs i Congrés es celebraran a Viena.

BIBLIOGRAFIA

Un número extraordinari de "Mai Enrera", butlletí del "Club Excursionista de Gràcia".

El nostre collega té per norma, des de fa alguns anys, publicar al mes d'agost, en què s'escau la Festa Major de la que fou vila de Gràcia, un número especial dedicat a historiar la barriada gracienca. Enguany ha fet un número extraordinari de més de seixanta pàgines, amb gravats; degut, però, a l'escassetat de paper, correspon als mesos d'agost, setembre i octubre.

Un treball del nostre consoci i collaborador Joan Amades sobre "Literatura gracienca de canya i cordill" ocupa la meitat d'aquest número. Amb una interpretació folklòrica, l'amic Amades situa a Gràcia l'origen d'alguns dels romanços que inspirats, a través del poble, en el romanticisme literari del segle passat, assoliren gran popularitat en la seva època, popularitat que, més o menys aminorada, ha arribat fins a la centúria actual. Es tracta dels romanços de "El Sepulcro" de la "infeliz Adelarda" i del de "Conchita y Conrado". Clou el treball un romanço de tipus truculent: "Relación del pacto monstruoso que ha tenido una mujer que vive en Gracia, calle de la

Lealtad (sic), número 9...". No cal dir que el nostre company, amb el coneixement que té de les diverses manifestacions de la literatura popular i la molta informació oral que té recollida, fa una exposició minuciosa i curiosa al voltant d'aquesta literatura de canya i cordill. Una bibliografia utilíssima, en la qual es registren seixanta-sis exemplars d'aquells papers populars, completa el treball de Joan Amades. Nosaltres ens permetrem de fer-hi dues lleugeres rectificacions, a fi d'evitar desorientacions a futurs estudiosos. La primera, per a dir que en la successió familiar de l'editorial imatgera de la Palma de Santa Caterina, Cristina Segura, no és la vídua de Josep Llorens, sinó del seu fill Antoni. I la segona, que el fons dels boixos d'aquesta casa no és a l'Arxiu Històric de la Ciutat, sinó a la Biblioteca de Catalunya.

Completen el susdit número un article de Miquel Brasó, "Comunicacions gracienques", interessant per a l'estudi de les comunicacions urbanes; "Dos inventaris de la Casa Arquer (1795-1872)", transcrits per R. M. A.; unes notes biogràfiques de l'escriptor gracienc "Antoni Careta i Vidal", de Jordi Ribot; uns apunts sobre l'"Agregació de Gràcia", signats per Pere Queraltó, i un article breu en el qual Pere Duart ens parla de "El carrer dels Sabaters de Gràcia", amb paraules de l'home que ho ha viscut.

En resum, la nostra entitat germana amb aquest número extraordinari ha fet una nova i interessant aportació per a l'estudi de la barriada gracienca.

P. VILA

BIBLIOTECA

VOLUMS INGRESSATS DARRERAMENT

PER DONATIU

ARTÍS, JOSEP.—*Semblança de Lleó Fontova.* — Barcelona, Institució del Teatre.—81 pp. (de la Generalitat de Catalunya).

Butlletí de Dialectologia Catalana.— Revista catalana de lingüística.— Barcelona. — Institut d'Estudis Catalans.—Vol. XXIV, 1936 (de l'Institut).

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA, EL.—*Al seu primer President Antoni Rubió i Lluch.*—Barcelona. Imp. Comas, 1937.—Extret del "Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya".

CORTÉS, J. & ENGUERA, P.—*El non plus ultra del Lunario y Pronóstico perpétuo.*—Barcelona, J. Ribet, 1848.—283 pp. (de X. X.).

GENERALITAT DE CATALUNYA.—*Anuari de les Biblioteques Populars.*— Barcelona. Direcció Tècnica de Biblioteques, any 1935 (de la Generalitat de Catalunya).

GENERALITAT DE CATALUNYA.—*Institució del Teatre.*—Memòria de Secretaria relativa als cursos...— Barcelona, 1934-1935, 1935-1936.

GENERALITAT DE CATALUNYA. — *Població de Catalunya.* 1936.—Barcelona, Servei Central d'Estadística, 1937.—164 pp. (de la Generalitat de Catalunya).

GUDIOL, JOSEP.—*Pedret.*—Barcelona, Imp. Comas, 1937.—Extret del Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya.

MAS I PERERA, PERE.—*Perspectiva històrica del Penedès.*—Conferència. — Vilafranca, Imp. Claret, 1935. — 19 pp. (del senyor Pau Vila).

REPARAZ, GONZALO. — *España en Africa y otros estudios de Política Colonial.*—Madrid, Biblioteca Andaluza, 1891.—218 pp. (de X. X.).

VERDAGUER, MOSSÈN JACINTO.—*Nazareth.* — Barcelona, F. Giró, 1890.—98 pp. (de X. X..)

Redacció: Carrer del Paradís, 10, principal. — Barcelona — Telèfon 19385